

УДК 341.48:504
DOI <https://doi.org/10.15421/392207>

Шуміло О. М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ПЕРСПЕКТИВИ ВСТАНОВЛЕННЯ ЮРИСДИКЦІЇ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ЩОДО ЕКОЦИДУ

PROSPECTS OF DETERMINING THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT JURISDICTION REGARDING ECOCIDE

У статті проаналізовано можливості та необхідність установа юрисдикції Міжнародного кримінального суду (МКС) щодо екоциду. Вона присвячена розгляду сутності та особливостей екоциду як злочину проти безпеки людства за міжнародним кримінальним та екологічним правом. Досліджено законодавство країн, що містять у кримінальних законах такий вид злочину, а також тих, які тільки включають його до складу злочинів. Проаналізовано конвенції, що забороняють застосовувати методи чи засоби ведення воєнних дій, які мають на меті заподіяти або завдають широких, довгострокових серйозних збитків природному середовищу. Наведено визначення екоциду, яке підготовлене групою міжнародних експертів і вже не пов'язане тільки з веденням бойових дій. Розібрано терміни, що застосовувались для цього визначення, а саме: безпричинний, серйозний, широко розповсюджений, довгостроковий та навколишнє середовище.

Акцентується увага на тому, що існує проблема з наявним визначенням екоциду в Римському статуті, яка полягає в тому, що він пов'язує цей злочин виключно з веденням бойових дій. На сьогоднішньому етапі його слід пов'язати з діяльністю держави, що сама по собі не спрямована на досягнення військової переваги. Тому наступним кроком стала розробка норми про міжнародну кримінальну відповідальність за екологічні збитки незалежно від факту ведення бойових дій.

Акцентується увага на тому, що згідно з національною практикою упродовж останніх років правоохоронні органи відкривають десятки карних проваджень за ст. 441 КК України – екоцид, але довести їх до судового розгляду не в змозі через недосконалість законодавства. Бланкетність цієї норми передбачає обов'язковість юридичного визначення поняття екологічної катастрофи. Це було проаналізовано на прикладі конкретного кримінального провадження, що розслідує Служба безпеки України за ознаками злочину, передбаченого ст. 441 КК України за фактом забруднення атмосферного повітря та отруєння атмосферного повітря, водних ресурсів та ґрунту, що може призвести до екологічної катастрофи.

Розмежовано екоцид та екологічні злочини через психологічне ставлення до загрози екологічної катастрофи та можливих і реальних наслідків таких злочинів.

Зроблено висновок, що встановлення юрисдикції Міжнародного кримінального суду щодо екоциду у мирний час дозволить зберегти планету від екологічної катастрофи.

Ключові слова: *екоцид, екологічна катастрофа, міжнародний кримінальний суд, міжнародне екологічне право, еколого-правова відповідальність.*

The article analyzes the possibilities and the need to determine the jurisdiction of the International Criminal Court on ecocide. The paper considers the essence and core features of ecocide as a crime against humanity under international criminal and environmental law. The author has examined the legislation of the countries that either distinguish this crime or include it in the structure of other crimes. The paper also highlights the conventions prohibiting the use of methods or means of warfare that intend to cause or actually cause severe long-term damage to the environment. The definition of the ecocide, which is no longer connected only to armed hostilities, has been provided according to the findings from a group of international experts. The constituent elements of this definition have been analyzed, namely: needless, severe, widespread, long-term and environment.

Emphasis has been placed on the fact that there is a problem with the existing definition of ecocide in the Rome Statute, which links this crime exclusively to the conduct of hostilities. At this point, it would be more reasonable to connect it to the activities of the state, which is not necessarily aimed at achieving military superiority. Therefore, the next step would be to develop a rule on international criminal liability for environmental damage, regardless of the fact of hostilities.

It has been stressed that according to national practice, in recent years, law enforcement agencies have initiated a remarkable number of criminal proceedings under Art. 441 of the Criminal Code of Ukraine (ecocide), but failed to bring them to justice due to the shortcomings of the legislation. The blanket character of this norm presupposes the obligation to define the concept of 'environmental catastrophe'. The paper further elaborated on an example of a particular criminal proceeding under investigation of the Security Service of Ukraine. The suspicion was based on the reference to Art. 441 of the Criminal Code of Ukraine and on the facts of air pollution and poisoning of air, water resources and soil, which could lead to an environmental catastrophe.

It has been concluded that determining the jurisdiction of the International Criminal Court on ecocide in peacetime will save the planet from destruction.

Key words: *ecocide, environmental catastrophe, International Criminal Court, international environmental law, environmental and legal responsibility.*

Постановка проблеми. У зв'язку із загостренням глобальних екологічних проблем і насамперед зі зміною клімату постає питання визначення відповідальності суверенних держав за екоцид як злочин проти безпеки людства не тільки у воєнний, а й у мирний час.

Міжнародний кримінальний суд – перший постійно діючий правовий інститут, що ґрунтується на Римському статуті [1]. Згідно зі Статутом юрисдикція МКС поширюється на такі злочини: п. а) ч. 1 ст. 5 геноциду; п. б) ч. 1 ст. 5 проти людяності; п. с) ч. 1 ст. 5 військові злочини; п. д) ч. 1 ст. 5 агресії. Вони вважаються найсерйознішими злочинами, що викликають занепокоєність всього міжнародного співтовариства. Хоча МКС може порушувати кримінальну справу за екологічні злочини, це можливо лише в контексті вищезазначених чотирьох злочинів – він не накладає жодних юридичних обмежень на правову шкоду, заподіяну у мирний час.

Президент Франції Еммануель Макрон спеціально пообіцяв від імені Франції відстоювати закріплення злочину «екоцид» у міжнародному праві. Спонукала Президента до цього екологічна катастрофа, що сталася у 2019 році в сезон лісових пожеж у тропічних лісах Амазонії, які виникають у Бразилії, Болівії, Парагваї та Перу [2]. Однак слід зауважити, що Франція, на відміну від України (ст. 441 КК України) [3], донедавна не містила у своїх карних законах складу про екоцид.

Окрім проблеми, пов'язані з юрисдикцією МКС щодо екоциду та практики притягнення до відповідальності за такий злочин на національному рівні, досліджувались у науковій літературі такими авторами: М.Д. Давитадзе, О.О. Дудоровим, В.М. Киричко, С.Г. Геворкяном, А.М. Львовичіною, О.Д. Тимофєєвим, В.А. Ведькалом, Т.Л. Сироїд, а також іншими вченими.

Однак деякі питання щодо можливості включення до юрисдикції МКС цього складу та юридичних підстав екоциду залишаються. Питання дотримання балансу у діяльності МКС і національних органів кримінальної юрисдикції щодо екоциду поки що залишаються дискусійними й актуальними для подальшого дослідження. У зв'язку із цим метою статті є дослідження перспектив установлення юрисдикції МКС щодо екоциду та співвідношення міжнародної та національної юрисдикції за такі злочини.

Виклад основного матеріалу. У сучасних кримінальних законах статті зі складом «екоцид» містяться, як правило, у законодавстві пострадянських країн: ст. 409 КК Грузії [4]; ст. 388 КК Киргизької Республіки [5]; ст. 131 КК Республіки Білорусь [6]; ст. 394. КК Республіки Вірменії [7]; ст. 169 КК Республіки Казахстан [8]; ст. 136 КК Республіки Молдова [9]; ст. 358 КК РФ [10].

Пенітенціарний кодекс Естонії (ест. *Karistus-seadustik*) [11] у ст. 104, не вказуючи прямо на екоцид, передбачає відповідальність за заподіяння шкоди довіклію як методу ведення війни. Починаючи із 2015 року, відповідальність за цією статтею покладається на юридичних осіб, які караються грошовим стягненням. Більш детально кримінальну відповідальність юридичних осіб за злочини проти довкілля нами було розглянуто раніше [12].

У більшості європейських країн існує правило, за яким передбачена можливість прямого застосування міжнародного права щодо злочинності того чи іншого діяння. Так, наприклад, ст. 5 КК Польщі передбачає межі застосування польського Кримінального закону – останній не застосовується, якщо «міжнародним договором, стороною якого є Республіка Польща, встановлено інше» [13]. У ст. 185 КК Польщі передбачається відповідальність за діяльність,

близьку до екоциду, тобто внаслідок діянь, передбачених ст. 182–184 КК Польщі, коли здійснюється: знищення рослинного світу або тварин у великих обсягах або значне зниження якості вод і атмосферного повітря, або поверхні землі; тяжка шкода здоров'ю людини, смерть людини або серйозна шкода здоров'ю багатьох людей. Таким чином визнається злочинність щодо негативного впливу на довкілля, настання катастрофічних наслідків для екологічної системи та шкоди людині.

Парламент Франції у травні 2021 року проголосував за законопроект щодо боротьби за зміну клімату, який, серед іншого, передбачає запровадження до Кримінального кодексу Франції нового виду злочину – екоциду. Під цим мається на увазі усвідомлене завдання шкоди здоров'ю, флорі або фауні, а також забруднення повітря, води або ґрунту в національних масштабах. За такі дії передбачено штраф до 4,5 млн євро та до 10 років в'язниці [14].

Сам термін «екоцид» було прийнято на міжнародному рівні після застосування у військових цілях гербіцидів під час воєнних дій у В'єтнамі. Воно походить від грец. *Оікоз* – будинок і лат. *Caedo* – вбиваю. Тому у Соціалістичній Республіці В'єтнам, яка постраждала свого часу від екоциду, ст. 422 КК В'єтнаму [15] передбачено відповідальність за злочини проти людяності, з якими пов'язана відповідальність за геноцид та екоцид. А саме: будь-яка особа, яка у мирний чи воєнний час здійснює геноцид проти населення району, знищує джерела життя, культурного чи духовного життя нації чи суверенної території, руйнує основи суспільства, щоб саботувати його, або здійснює інші акти геноциду чи руйнування довкілля, карається позбавленням волі терміном від 10 до 20 років, довічним ув'язненням або смертю.

Ставлення до екоциду як планетарного закону почалося з того, що було прийнято Конвенцію про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище [16], яка забороняє учасникам військового або будь-яке інше вороже використання засобів впливу на довкілля шляхом навмисного управління природними процесами для зміни динаміки, складу і структури Землі, включаючи її біоту, літосферу, гідросферу, атмосферу або космічний простір. Конвенція

забороняє погодну війну, тобто використання методів зміни погоди з метою заподіяння шкоди або руйнування. Додатковим Протоколом I до Женевських Конвенцій у ч. 3 ст. 35 передбачається заборона щодо застосування методів чи засобів ведення воєнних дій, які мають на меті заподіяти або, як можна очікувати, завдають широкої, довгочасної та серйозної шкоди природному середовищу [17].

Конвенція про охорону біологічного різноманіття також забороняє деякі форми зміни погоди, або геоінженерію (кліматичну інженерію) [18]. Вона у ст. 2 розкриває терміни щодо цієї конвенції, а саме: «біологічне різноманіття», «екосистема», «стале використання» та інші.

Проблема з наявним визначенням екоциду в Римському статуті полягає в тому, що воно пов'язує цей злочин виключно з веденням бойових дій. На сьогоднішньому етапі його слід пов'язати з діяльністю держави, яка сама по собі не спрямована на досягнення військової переваги. Тому наступним кроком стала розробка норми про міжнародну кримінальну відповідальність за екологічні збитки незалежно від факту ведення бойових дій.

Саме на цьому тлі наприкінці 2020 року Фонд «Стоп екоцид» скликав незалежних експертів до Панелі правового визначення екоциду [19]. До її складу увійшли дванадцять юристів з усього світу. Було досягнуто збалансованості досвіду і знань кримінального, екологічного та кліматичного законодавства. Результатом шестимісячної праці стала підготовка сучасного практичного та ефективного визначення злочину «екоцид» [20]. Експерти сподіваються, що запропоноване визначення буде основою для розгляду поправки та доповнення п. е) ч. 1 ст. 5 до Римського статуту МКС. Адже екоцид має міжнародне значення та актуальність, і настав час продовжити захист довкілля від значної шкоди, яка вже визнана предметом міжнародного занепокоєння.

На думку зазначених вище експертів, під екоцидом слід розуміти незаконні або необґрунтовані дії, вчинені з усвідомленням того, що є істотно ймовірність завдати такими діями значної та масштабної або тривалої шкоди навколишньому середовищу.

Було також запропоновано п'ять складових термінів для цього визначення:

1. «Безпричинний» означає безрозсудне ігнорування збитків, які були б явно надмірними в ставленні до очікуваних соціальних та економічних вигод.

2. «Серйозний» означає пошкодження, яке включає дуже серйозні несприятливі зміни, порушення або пошкодження до будь-якого елемента навколишнього середовища, включаючи серйозні впливи на життя людини або природні, культурні чи економічні ресурси.

3. «Широкий» означає шкоду, яка виходить за межі обмеженого географічного району, перетинає державні кордони, або страждає ціла екосистема чи види, чи велика кількість людей.

4. «Довгостроковий» означає збитки, які незворотні або не можуть бути усунені шляхом природного відновлення у розумні терміни.

5. «Навколишнє середовище» означає Землю, її біосферу, кріосферу, літосферу, гідросферу та атмосферу, і навіть космічний простір [20].

Безумовно, у вченої спільноти залишилося декілька питань щодо цього визначення, і автори надали розгорнуті відповіді, чому саме вони дійшли такої думки. Насамперед у дефініції не вказані конкретні злочинні дії. На що слід зважати, якщо одні дії названі як заборонені, то інші можуть вважатися дозволеними, тому було визнано, що найкраще ґрунтувати визначення на потенційних наслідках – певному рівні серйозної шкоди. Таким чином, визначення залишається актуальним у міру зміни практики, що робить його перспективним.

Також виникає питання, чому немає точних порогових значень для «широко розповсюдженого» або «довгострокового»? Мабуть, тому, що будь-які точні цифри вважалися довільними й могли не відповідати конкретним обставинам. Залишаючи визначення «широко розповсюдженого» і «довгострокового» відкритими для певного тлумачення, судді встановлюють відповідні порогові значення залежно від конкретного випадку [20].

Щодо національної практики, то упродовж останніх п'яти років правоохоронні органи відкрили близько двадцяти карних проваджень за ст. 441 КК України [21]. Вперше СБУ відкрила кримінальне провадження за статтею «екоцид» у зв'язку з пожежею на території нафтобази «БРСМ-Нафта» у Васильківському районі Київської області, де загинуло п'ятеро осіб [22].

Але слід зауважити, що найбільш резонансною є справа за статтею «екоцид», яку було порушено у Кривому Розі співробітниками СБУ [23]. Посадовці одного з публічних акціонерних товариств, діючи протиправно, порушували норми екологічної безпеки на виробництві, систематично не допускали на територію об'єкта працівників Держекоінспекції, які мали здійснювати вимірювання токсичних викидів у повітря. Під час здійснення відповідних замірів було виявлено радіацію у 4.4 мікрозіверта, що перевищувало в десятки разів санітарні межі для цього підприємства. Така протиправна діяльність посадовців підприємства може загрожувати екологічній ситуації в місті та безпеці його мешканців. У зв'язку із цим слідчі СБУ зареєстрували кримінальне провадження за ст. 441 КК України (Екоцид) [24]. Таким чином, у провадженні Управління СБУ у Дніпропетровській області перебуває кримінальне провадження № 2201904000000057 за ознаками злочинів, передбачених ч. 1 ст. 241 та ст. 441 КК України за фактом забруднення атмосферного повітря та отруєння атмосферного повітря, водних ресурсів та ґрунту, що може призвести до екологічної катастрофи (екоцид).

Щодо запропонованої кваліфікації, то виникає питання доцільності. Адже ст. 236 КК України передбачає відповідальність за порушення правил екологічної безпеки, а ст. 238 дозволяє притягнути до відповідальності за приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення. Забруднення атмосферного повітря карається згідно зі ст. 241 КК України. Усі зазначені статті віднесені до розділу VIII КК України – «Кримінальні правопорушення проти довкілля».

Тому виникає питання щодо обґрунтованості використання ст. 441 КК України, яка міститься у розділі XX «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Відмінність ст. 441 КК України від ст. 236 КК України полягає перш за все в тому, що суб'єктивна сторона злочину за ст. 236 визначається психічним ставленням особи до наслідків і, за загальним правилом, характеризується необережною формою вини. Встановлення прямого умислу щодо наслідків, вказаних у ст. 236, є підставою для кваліфікації вчиненого як екоциду ст. 441, або як злочину

проти основ національної безпеки України, проти життя і здоров'я особи, власності тощо [25]. Разом із тим С.Б. Гавриш вважає, що суб'єктивна сторона злочину ст. 236 характеризується складною формою вини: щодо дії – умисел або необережність, щодо наслідків – необережність [26, с. 399]. Щодо прямого умислу згідно зі ст. 441 питань не виникає [26, с. 994].

Діяння, передбачені ст. 441 КК України, а саме масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити прямий ризик або настання екологічної катастрофи. Щодо поняття екологічної катастрофи, зрозуміло, що кримінальне право запозичує його з екологічного чи інших галузей права.

В.М. Киричко розуміє під екологічною катастрофою особливо тяжкі наслідки, які повинні визначатися в кожному конкретному випадку з урахуванням певних критеріїв: 1) велика площа території, на якій відбулися несприятливі зміни в навколишньому середовищі; 2) суттєве обмеження або виключення життєдіяльності людини або життя рослин чи тварин на певній території; 3) тривалість несприятливих змін у навколишньому середовищі або їх невідворотність; 4) істотні негативні зміни в екологічній системі, наприклад, зникнення окремих видів тварин або рослин, зміна кругообігу речовин або інших біологічних процесів, які мають значення для екосистеми в цілому [26, с. 994].

Існують доктринальні визначення екологічної катастрофи у різних галузях знань, як-от гостра форма екологічної патології, що має тяжкі соціальні й екологічні наслідки [27, с. 101]. Екологічну катастрофу визначають, відштовхуючись від грец. *katastrophe* – переворот, загибель. Тобто це зміна екологічної рівноваги до стану зникнення умов існування живого організму, популяції, виду, біосфери [28, с. 19]. Або, за С.Г. Геворкяном, процеси, що розвиваються миттєво або з високою швидкістю, і раптово, коли виникають явища, що тягнуть за собою особливо тяжкі й небезпечні наслідки для середовища людини [29].

Н.Ф. Реймерс розглядає екологічну катастрофу в декількох вимірах: як аварію технічного пристрою (атомної електростанції, танкера і т. ін.), що призвела до гостро несприятливих

змін у природному середовищі і, як правило, масової загибелі живих організмів та економічної шкоди. Найбільш відома серед них – вибух реактора Чорнобильської АЕС. Або регіональну екологічну катастрофу – як правило, антропогенне руйнування середовища життя в результаті неправильного господарювання, наприклад, висихання Аральського моря і деградація середовища життя в регіоні через нехтування природно-ресурсним потенціалом. Широко також відома катастрофа у м. Севезо («Італійська Хіросіма»), коли випадкові утворення і викид діоксину як небажаного побічного продукту вийшли з-під контролю хімічної реакції та призвели до широкого зараження людей, загибелі приблизно 50 тис. звірів в окрузі та негативного впливу на довкілля [30, с. 59–60].

У деяких випадках діяльність людини є лише поштовхом для екологічної катастрофи [31, с. 214]. О.Д. Тимофєєв, порівнюючи екологічну кризу з екологічною катастрофою, дійшов висновку щодо останньої: стан руйнування або критичний стан екосистеми, обумовлений також зміною її біогенних констант, але настільки, що це призводить не до зміни, а до заміни екосистеми. У глобальному сенсі – до зміни чи навіть до загибелі всієї екосистеми Землі, в локальному – до зникнення локальних екосистем, до їх суттєвої та швидкої зміни [32].

Проаналізувавши визначення екологічної катастрофи, можна дійти висновку, що під нею слід розуміти відповідну ситуацію, коли настають чи можуть настати незворотні зміни довкілля, які викликали повну втрату природних об'єктів або їх частин, і створення в результаті цих змін неможливих умов проживання для людей і погіршення їх здоров'я.

Законодавство натомість оперує поняттям зони надзвичайної екологічної ситуації [33]. Надзвичайна екологічна ситуація – надзвичайна ситуація, при якій на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави. Але ми не можемо діяти за аналогією, порівнюючи зону надзвичайної екологічної ситуації до екологічної катастрофи. Тому судові органи ще не винесли жодного вироку за ст. 441 КК України, незважаючи на катастрофічну екологічну ситуацію в Україні.

Висновки. Екоцид має бути віднесений до найтяжчих міжнародних злочинів, вчинення якого є підставою для міжнародно-правової відповідальності держав і кримінальної відповідальності індивідів (юридичних та фізичних осіб). Розпочато шлях внесення статті щодо екоциду до Римського статуту, адже це

стане ефективним механізмом притягнення до відповідальності МКС не тільки під час військових дій, а й у мирний час. Для боротьби та попередження такого злочину необхідна співпраця всіх держав світу із включенням до карних законів статті щодо складу злочину – екоцид.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. у редакції від 16.01.2002 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588 (дата звернення: 28.09.2021).
2. Incorporating ecocide into French law 15th July 2020 Ecologist informed by nature. URL: <https://theecologist.org/2020/jul/15/incorporating-ecocide-french-law> (last accessed: 21.09.2021). Heading from the screen.
3. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. за № 2341-III. *Офіційний вісник України*. 2001. № 21 (08.06.2001). Ст. 920.
4. Уголовный кодекс Грузии : Закон Грузии от 22.07.1999 г. № 2287. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=234> (дата обращения: 28.09.2021).
5. Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 02.02.2017 г. № 19. URL: https://www.legislationline.org/download/id/9552/file/KYRG_CC_ru.pdf (дата обращения: 28.09.2021).
6. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 09.07.1999 г. № 275-3. URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900275> (дата обращения: 28.09.2021).
7. Уголовный кодекс Республики Армения от 18.04.2003 г. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show#33> (дата обращения: 28.09.2021).
8. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 03.07.2014 г. № 226-V ЗПК. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#pos=6507;-59 (дата обращения: 28.09.2021). Название с экрана.
9. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18.04.2002 г. № СР985/2002. URL: https://www.legislationline.org/download/id/9768/file/MOLD_CC_ru.pdf (дата обращения: 28.09.2021). Название с экрана.
10. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 г. № 63-ФЗ. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody&nd=102041891> (дата обращения: 28.09.2021). Название с экрана.
11. Пенитенциарный кодекс Эстонской республики. Принят 06.06.2001. г. URL: <https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/ПЕНИТЕНЦИАРНЫЙ%20КОДЕКС%2031.05.2021.pdf> (дата обращения: 28.09.2021). Название с экрана.
12. Шуміло О.М. Кримінальна відповідальність юридичних осіб за злочини проти довкілля. *Jurnalul juridic national: teorie și practică = Национальный юридический журнал: теория и практика*. 2014. № 5(9). С. 181–186.
13. Kodeks karny USTAWA z dnia 6 czerwca 1997 r. Nr 88 poz. 553 Kancelaria Sejmu. Access mode: URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> (last accessed: 21.09.2021). Heading from the screen.
14. Парламент Франции одобрил тюремное наказание за нанесение вреда экологии Илья Коваль 04.05.2021 г. DW. URL: <https://www.dw.com/ru/parlament-francii-odobril-tjurennoe-nakazanie-za-jekocid/a-57429523> (дата обращения: 28.09.2021). Название с экрана.
15. Criminal Code of Socialist Republic of Vietnam No. 100/2015/QH13 of November 27, 2015. URL: <https://wipolex.wipo.int/ru/text/446021> (last accessed: 21.09.2021). Heading from the screen.
16. Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 05.10.1978 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_258#Text (дата звернення: 28.09.2021). Назва з екрана.
17. Дополнительный протокол к Женевским конвенциям от 12.08.1949 г., касающийся защиты жертв международных вооружённых конфликтов (протокол I). Протокол I принят на дипломатической конференции в Женеве 08.06.1977 г. URL: https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/2013/ap_i_rus.pdf (дата обращения: 28.09.2021). Название с экрана.
18. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 22 (06.04.2007). Ст. 932.
19. STOP ECOCIDE INTERNATIONAL LTD. URL: <https://www.stopecocide.earth/stop-ecocide-international-ltd> (last accessed: 21.09.2021). Heading from the screen.
20. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide COMMENTARY AND CORE TEXT June 2021. URL: <https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d1e6e604fae2201d03407f/1624368879048/SE+Found+ation+Commentary+and+core+text+rev+6.pdf> (last accessed: 21.09.2021). Heading from the screen.
21. Екоцид в Україні: як розслідують і чому немає вироків. 15 вересня / 2021. Телеканал «Дім». URL: <https://kanal-dom.tv/uk/ekocid-v-ukraine-kak-rassleduyut-i-pochemu-net-prigovorov/> (дата звернення: 28.09.2021). Назва з екрана.
22. СБУ порушила справу за статтею «екоцид» через пожежу під Києвом 12 червня 2015 р. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/06/12/7071098/> (дата звернення: 28.09.2021). Назва з екрана.
23. Про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань : Ухвала Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу за № 216/4568/19 від 30.07.2019 р. URL : https://verdictum.ligazakon.net/document/83372388?q=%22%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D1%86%D0%B8%D0%B4%22&links_npa=T012341%202357 (дата звернення: 28.09.2021). Назва з екрана.

24. Сторінка СБУ у Фейсбукі від 17.07.2019 р. URL : <https://www.facebook.com/SecurSerUkraine/photos/a.1539443172952349/2433032716926719/?type=3&theater> (дата звернення: 28.09.2021). Назва з екрана.
25. Дудоров О.О. Науково-практичний коментар до статті 236 Кримінального кодексу України. *ЛІГА:ЗАКОН* від 01.01.2009 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/КК004747?an=8> (дата звернення: 28.09.2021). Назва з екрана.
26. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Т. 2 : Особлива частина. Харків : Право, 2013. 1040 с.
27. Львовичкіна А.М. Основи екологічної психології : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2004. 136 с.
28. Екологічна безпека України : навчальний посібник / М.І. Хилько. Київ, 2017. 267 с.
29. Геворкян С.Г., Геворкян И.С. Экоцид как высшая форма антропогенной экологической катастрофы. К постановке проблемы. *Пространство и время : электронное научное издание*. Альманах. 2018. Т. 16, вып. 3–4.
30. Безпека життєдіяльності та охорона праці : підруч. / В.В. Сокурєнко, О.М. Бандурка, С.М. Бортник та ін. ; за заг. ред. В.В. Сокурєнка. Харків : ХНУВС, 2021. 308 с.
31. Популярный биологический словарь / Н.Ф. Реймерс. Москва : Наука, 1990. 544 с.
32. Тимофеев А.Д. Семантика понятий «Экологический кризис» и «Экологическая катастрофа». *Известия РГПУ им. А.И. Герцена*. 2015. № 176. URL: <http://noocivil.esrae.ru/pdf/2019/6/2040.pdf> (дата обращения: 28.09.2021). Название с экрана.
33. Про зону надзвичайної екологічної ситуації : Закон України від 13.07.2000 р. за № 1908-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 42 (20.10.2000). Ст. 348.